

Quan
l'esport
es fa art

Les dones- Penagos, esportistes

R. BALIUS I JULI

Rafael de Penagos

Rafael de Penagos va ésser el més popular, el més cèlebre i el millor considerat dels dibuixants espanyols, en els dies que van des de les portes del segle passat fins la Guerra Civil. Segons Lain Entralgo, podem considerar-lo el dibuixant i il·lustrador d'una suposada *Generació del 1914*, en la qual Picasso i Vázquez Díaz serien els pintors i Bagaria el caricaturista. Aquesta eclosió cultural va portar a la *Generació del 27*, en un intent de modernització de l'Estat Espanyol. Dins aquest moviment Penagos va ser important, perquè amb els seus dibuixos va "engendrar" un nou model de dona, que va tenir veritable transcendència pràctica.

Rafael de Penagos Zalabardo, havia nascut a Madrid l'any 1889 en una família de divuit germans, quasi tots traspassats en els primers anys de vida. L'any 1900 es va matricular a la *Escuela Superior de Artes e Industrias*, en la qual va obtenir Diploma d'Honor en acabar en 1904 el darrer curs. Aquest any va ingressar en la *Escuela de Bellas Artes de San Fernando*, on va tenir com companys José Solana i Victorio Macho, aconseguint entre 1904 i 1908 nombrosos diplomes de primera classe. Mentre estudiava va enviar els seus primers cartells als importants Concursos

dels Balls de Màscara del Teatro Real i del Círculo de Bellas Artes. Era assidu participant en la tertúlia del *Nuevo Café de Levante* presidida per Ramón de Valle Inclán i Ricardo Baroja. L'any 1912 col·labora per primera vegada en una revista (*Por Esos Mundos*) i guanya premis en molts concursos de cartells. Il·lustra el llibre *Voces de Gesta* de Ramón de Valle Inclán i fa la portada que havia de figurar en les obres completes del mateix autor.

Va a París l'any 1913, gràcies a una pensió atorgada per la *Junta para la Ampliación de Estudios*, recolzat per Joaquín Sorolla i Ramón Menéndez Pidal. A la capital de França realitza centenars d'apunts de la vida parisenca, on observa el nous models estètics d'Europa. Es troba amb Pío Baroja, Zuloaga, Vázquez Díaz, Anglada Camarasa i Xavier Gosé; aquest últim dibuixant català, mort l'any 1915, va tenir una extraordinària influència en l'obra de Penagos, de tal manera que Santos Torroella el considera un veritable germà espiritual de Gosé. Com aquest, Penagos era un *homme - à - femmes*, d'aire

Esquí (1922)

rumbós, gentil i rostre d'ulls vius i irònics, amb xerrameca burlesca i quelcom fatxenda. Va tenir afers intensos, un d'ells amb Tórtola València, la qual va servir de model en varis cartells i dibuixos. Des de París va enviar tres cartells al Concurs Internacional convocat per la Casa Xocolates Ametller de Barcelona, obtenint el primer, segon i quart premis. Després d'una breu estada a Barcelona per cobrar els esmentats premis i on va conèixer al poeta i dibuixant Apel·les Mestres, va marxar a Liverpool i més tard a Londres. Allí al poc temps el sorprèn l'inici de la Guerra Europea i retorna ràpidament a Espanya.

Golf (1922)

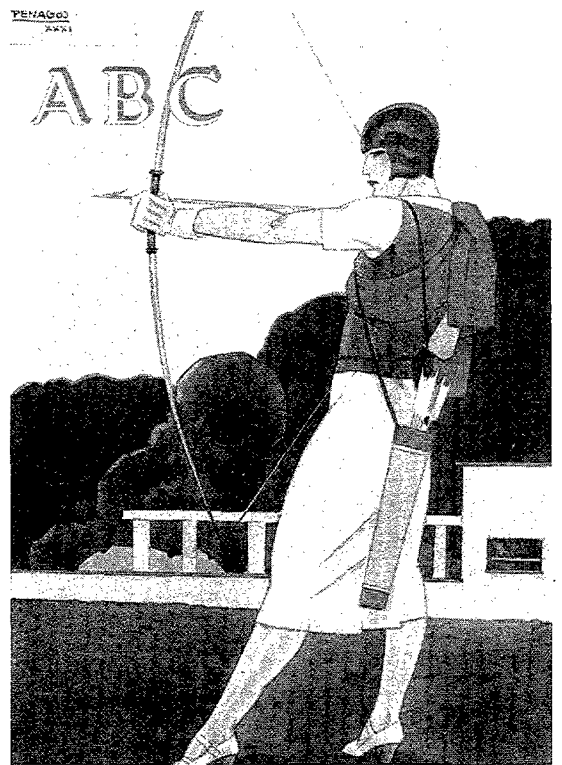

De bell nou a Madrid, Penagos porta una vida bohèmia i mundana, freqüentant la *tertúlia del Pombo* amb Ramón Gómez de la Serna i els seus amics Ramón Pérez de Ayala, Julio Camba, Juan Belmonte, Andrés Segòvia, Federico García Sanchiz, Capuz, Bagaria, el doctor Pérez de Diego... Comença la que serà llarga col·laboració en *La Esfera*, *Nuevo Mundo*, *Blanco*

y *Negro* y *ABC*. Travessa una etapa d'esplendor creador, amb nombrosos premis en concursos de cartells dedicats a esdeveniments nacionals i internacionals (Medalla d'Or en l'Exposició d'Art Decoratiu de París el 1925 i el Primer Premi de l'Exposició Iberoamericana de Barcelona i Sevilla) i a obres de teatre i de cinema; realitza portades i il·lustracions de llibres de les editorials *Espasa-Calpe*, *Renacimiento*, *Pueyo* i *Saturrino Calleja*; i participa en les revistes argentines *Caras y Caretas*, *Cigarrillos 43* i en l'espanyola *Cosmópolis*. L'any 1923 es casa i un any després neixen els seus dos fills, els bessons Rafael i José María, els qual tingueren gran influència en la seva vida artística i laboral.

El 1935 per imperatiu econòmic es presenta i guanya per oposició la Càtedra de Dibuix de l'Institut Cervantes de Madrid. En plena Guerra Civil, el 1937, es trasllada a la Càtedra de l'Institut Luis Vives de València i un any després el trobem com Catedràtic en l'Institut Obrer de la mateixa ciutat. En 1939 després de la depuració política, torna a Madrid col·laborant en la revista *Mujer*. La popularitat i la feina disminueixen i després d'ocupar en

Tir a l'arc. (ABC, 1930)

1942 la Càtedra de l'Institut Montserrat de Barcelona, en 1948 s'embarca cap Amèrica. Està quatre anys a Santiago

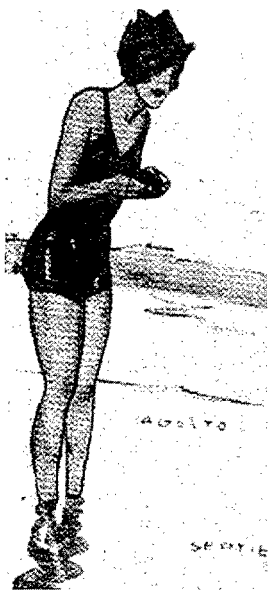
de Chile i un a Buenos Aires, durant els quals realitza algunes exposicions de paisatges i gent americana i publica en algunes revistes. Retorna a Espanya l'any 1953, exposant aquarel·les sobre el Madrid antic i els retrats d'Azorín i Pio Baroja. Va morir l'any 1954 a conseqüència d'una hemorràgia cerebral.

La producció de Rafael de Penagos és extensíssima. El seu fill Rafael en un curt article, titulat *A la busca del Penagos perdut* (*A la busca del Penagos perdut*), explica "que mitjançant una recerca difícil, a la qual ha dedi-

Tennis (1922)

Natació (1922)

Caça (1922)

de la seva vida. Els seus dibuixos estaven fets a llapis, tinta xina, aquarel·la, gouache i temple, moltes vegades barrejats i complementats. Amb llapis plom va realitzar extraordinaris retrats de familiars i de personalitats culturals. És característica la qualitat tècnica dels dibuixos, tan en la composició com en les postures i el ritme del cos. Molts d'ells tenen a part les qualitats estètiques, un clar sentit social.

cat molt anys, calcula que de la mà del seu pare haurien sortit més de quinze mil obres, entre dibuixos, il·lustracions, portades, pintures, cartells i retrats, a més d'incomptables apunts. Es dol que el temps, el pas de la nostra Guerra Civil i, sobretot, la tristament repetida negligència espanyola, aliada a la ferotge falta de memòria que dispensem als nostres millors homes, han fet que quasi tots els originals d'aquesta ingent tasca hagin desaparegut, i solament els puguem veure, reproduïts amb les tècniques d'aquelles èpoques, en els periòdics i revistes als quals, generalment, foren destinats. Publicacions que dormen – alguns cops també mutilades – aquest letàrgic somni polsos que acostuma a habitar en quasi totes les hemeroteques hispanes”.

La temàtica fonamental de l'amplia obra de Penagos, són dibuixos de les persones y molt especialment de les dones, excepte alguns excel·lents olis de paisatges realitzats en l'etapa més primerenca de la seva activitat i algunes sèries d'aquarel·les dedicades a paratges americans i visions del vell Madrid, efectuades durant els últims anys

Com hem assenyalat al principi, Penagos va crear un nou model de dona, que aleshores va merèixer el nom de **Dona-Penagos**. Segons Edgar Neville aquestes van ensenyar a les espanyoles a no ser “gordas” i per això Penagos amb el seu llapis com bisturí, va fer la cirurgia estètica a tot aquell paisatge femení “metido en carnes” (Manuel Vicent), devastant les formes rotundes del cos fins deixar-lo a la justa mida

dels seus encants naturals (Manuel Agustín García Viñolas). Son dones que perden la cintura, a les quals s'els allarguen els dits per agafar un *Murati* o un *Kedive*, que llegeixen *Blanco y Negro* o *La Esfera*, que es jugan el seu amor a la ruleta o en els *caballitos* de San Sebastián, que escolten els tangos d'*Spaventa* i que es pinten les ungles de vermell (César González Ruano). Són dones de mirada penetrant, que miren de front sense ruboritzar-se, d'ulls grans i foscos i amb llavis que mai perden el comport amb les rialles (Ramón Herrero). Son dones que fan olor de perfums francesos, fumen cigarrets turcs o egipcis, beuen *cook-tails*, porten *raquetes de tennis* a la mà i el cabell tallat a la *garçon* (José Hierro). Gràcies a les seves atractives estampes contribuïren a la introducció del *tango*, del *jazz* i del *charleston* (Santiago Arbós). Les dones de Penagos *jugan al tennis* en pistes angleses de gespa alta, *esquien als Alps*, *neden croul* i s'estiren al sol del Pacífic en banyadors de tinta xina (José Luis Garci). Son dones de *maxil·lar poderós*, de *caràcter resolt*, *independent i esportiu* (Santos Torroella).

“Les nenes del Tennis”. (Nuevo Mundo, 1922)

Esquí (ABC, 1932)

Com conseqüència de totes les qualitats enumerades, Penagos aconsegueix que quelcom tant difícil com és que l'Art es reflecteixi en la vida (Antonio Gala); es dir que les *modistes* del barri de Salamanca, les *niñas bien* de la Castellana, les *castigadores* de Maxim's i les *tanguistes* de cabaret copiesin els seus dibuixos en les seves persones (Juan Espladiu). Con diu Enrique Llobet, fins Penagos els dibuixants i pintors copia-

Hockey gel (1922)

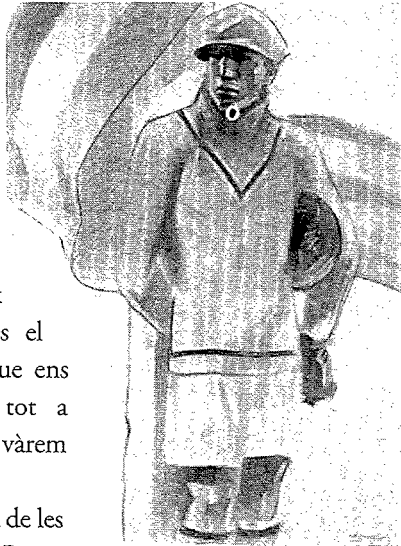
ven a les dones; des de Penagos, les dones copien a Penagos i les dones reals començan a semblar-se a aquelles que el dibuixant havia somiat. Vallejo Nájera conclueix dient que, Penagos és el pintor de les dones que ens han agradat, fins i tot a aquells que no les vàrem conèixer.

Queda clar que una de les qualitats de les Dones-Penagos, era la pràctica esportiva i aquesta activitat es reflecteix en els seus dibuixos. En *Nuevo Mundo* publica diferents pàgines d'apunts al natural amb conjunts de noies fent esport, abillades amb roba esportiva (esquiadores, golfistes, tennistes, nedadores, caçadores, tiradores d'arc). Algunes portades de revistes i llibres estan també dedicades a la dona esportista; creiem que una portada d'ABC amb una dona tirant l'arc, podria considerar-se el prototipus de la *Dona-Penagos, Esportista*. Encara que s'ha escrit que Penagos no era dibuixant de figurins, les seves esportistes són una veritable desfilada de models per practicar els diferents esports, d'acord amb la moda que ell mateix havia establert.

També entre els cartells poden trobar-se imatges d'esport femení.

No són freqüents les obres amb homes esportistes. Descobrim imatges de boxa, futbol esquí i d'un insòlit, per la data de 1922, encontre d'hoquei sobre gel celebrat en el Palau de Gel de Madrid. To-

Futbolista (1926)

tes les representacions ens presenten uns esportistes en actituds excessivament rígides i estàtiques. Pensem que l'home, que està present en alguns dels dibuixos de Penagos, hi figura únicament com un estaquiroc acompanyant de la dona, a la qual l'artista ha dedicat tota l'a-

tenció. Semblants característiques tenen tres atletes llançadors – javelina, pes i disc – d'aspecte pseudoclassic, que són els protagonistes d'un cartell del Comité Olímpic Espanyol de l'any 1924, destinat a anunciar un magnífic ball i una grandiosa tómbola a benefici dels atletes espanyols que tenien de participar en els Jocs Olímpics de París.

Cartel pro J.J.O.O. 1924

